
Cultură și politică în România anilor '50. Considerații pe marginea impunerii modelului pedagogic sovietic în predarea istoriei

Grigore MOLDOVAN

Cuvinte cheie: sovietizare, învățământ, educație, istorie, ideologie.

Mots-clés: soviétisation, enseignement, éducation, histoire, idéologie.

1. Preliminarii

Transformarea umanității ca *proiect* și *proces* al secolului XX, s-a conturat în baza exploatării de către nazism și comunism a ideii de modernitate deficitară, regimurile politice ce au consacrat aceste ideologii (Rusia Sovietică și Germania nazistă) propunând modele alternative la cel democratic (liberal). În spatele acestor proiecte s-au regăsit o parte din intelectualii radicali de secol XIX care, în baza idealismului specific epocii, au militat pentru emanciparea individuală și colectivă față de constrângerile unui prezent degenerat (politice, economice și sociale) respectiv pentru un viitor „îmbunătățit”. În spațiul rus, într-un stat eminentemente conservator și autocrat, acest tip de intelectuali, cu o poziție oarecum marginală dar atrași de magia politicii - factori decisivi pentru radicalismul ulterior- au promovat insistent ideea de schimbare, de revoluție, de o societate nouă, respectiv despre un nou tip uman, idei care aveau să devină centrale pentru ambele ideologii totalitare¹. Unul din primele texte rusești ale epocii moderne, care a trata subiectul *omului nou*, a fost *Ce-i de făcut?*² al lui N.G. Cernișevski (1828-1889), volum al cărui subtitlu era *Schiță despre oameni noi*. Aici *omul nou* era descris ca o ființă absolut liberă, cu un „egoism rațional”, opus celui irațional al „vechiului”, caracterizat de o atitudine intransigentă față de societatea contemporană, și care lupta pentru transformarea ei (radicală) în folosul maselor muncitoare.

Influența socialismului utopic rus asupra primei generații de marxiști (ruși) a fost considerabilă din prisma modului de abordare a noțiunilor de subiectivitate și umanitate ideală. Reprezentările sociale generate de tema *omului nou* au suportat ajustări și distorsiuni în timp, diferența constând în fundamentul științific (în baza marxismului) și datorită contextului post-revoluție. Într-un articol din 1922, Leon Troțki scria și el despre această caracteristică a procesului de „iluminare comunistă”, ca fiind sarcina primordială. Criticând viziunile utopice

-
- 1 O astfel de abordare comparativă a celor două ideologii și a caracterului lor totalitar dar și al regimurilor conexe este propusă de volumul semnat de Hanna Arendt, *Originile Totalitarismului*, în care autoarea afirmă că atât nazismul, cât și stalinismul reprezintă o formă nouă de guvernământ, specifică modernității, ce nu poate fi alăturată formelor tradiționale de dictatură, tiranie ori despotism. Văzându-i originea într-o serie de precedente istorice (antisemitism, naționalism și imperialism) și insistând asupra rupturilor aduse de epoca modernă structurilor tradiționale este descrisă o realitate politică radicală și totodată originală, prin disocierea clară față de democrație cât și de orice formă 'clasică' de autoritarism. Stabilind un model interpretativ original, lucrarea a devenit una clasică în în relatarea „răului absolut”. Cu toate acestea, la începutul anilor '70 o serie de cercetători, adepți ai teoriilor istoriei sociale, autointitulați *revizionști*, au criticat curentul totalitarist și ecourile sale în istoriografie (Arch Getty, Robert Tucker, Stephen Wheatcroft, Moshe Lewin, Sheila Fitzpatrick). Hannah Arendt, *The origins of Totalitarianism*, New York, Harcourt, Brace&World, Inc. 1968, (prima dată publicat în 1951), Michael Geyer: „Introduction-After totalitarianism, Nazism and Stalinism compared” în, Michael Geyer, Sheila Fitzpatrick ed. *Beyond Totalitarianism, Nazism and Stalinism compared*, New York, Cambridge Univ. Press, 2009, pp. 1-37. și Zbigniew Brzezinski și Carl G. Friedrich, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, Boston, Harvard University Press, 1965, Alain Besançon *Originile intelectuale ale leninismului*, București, Humanitas, 1993.
 - 2 N.G. Cernișevski, *Ce-i de făcut*, București, Ed. pt. literatură, București, 1963.

Grigore MOLDOVAN, Drd. Institutul de Istorie „George Barițiu” Cluj-Napoca, e-mail: moldovangrig@gmail.com

anterioare, el condamna utilizarea prea generală a conceptului de „om nou”, propunând o terminologie diferită, centrată pe termenul de „revoluționar”, drept categorie istorică intermediară: „Cât încă societatea de clasă nu este înlăturată nu se poate vorbi de omul nou ci doar de revoluționar”³. Acesta era asociat clasei muncitorilor, definit de inteligență și voință și cel mai important, își cunoștea importanța istorică. În continuare, Troțki menționa procesul prin care revoluționarul urma să atingă idealul, devenind *omul viitorului*: „Educarea revoluționarului trebuie, înainte de toate, să implice emanciparea lui față de acele reminiscențe de ignoranță și superstiție și trebuie să adopte o atitudine ireconciliantă față de misticism și sentimente religioase. Cine crede în altă lume nu este capabil să își concetrezze întreaga sa pasiune înspre transformarea acesteia”⁴.

Prima decadă a regimului bolșevic s-a dovedit a fi propice exprimării unui număr considerabil de „viziuni” de acest gen, deseori concurente (cu „omul mașină” al lui Bogdanov extremă), însă toți aveau în comun atributul clasei, fiind parte a proletariatului. În perioada stalinismului, aparatul ideologic din spatele liderului sovietic (în special, Maxim Gorki), atunci când a descris acest ideal, s-a axat mai mult pe evidențierea calităților excepționale ale individului (sovietic), decât pe acțiuni excepționale ale unor piese amorfe, parte a unei mașinării perfecte. O altă diferență față de perioada anterioară a constat și în faptul că, spre deosebire de predecesori (Cernișevski/Lenin) ori contestatari (Troțki), Stalin a decis și a fost în măsură să treacă de la teoretizarea utopiei la realizarea acestuia prin inițierea unor politici cu caracter totalitar în economie (colectivizare), industrie (industrializare) și cultură (*revoluția culturală*).

În baza unui fundal pre-sovietic atipic⁵, termenul revoluție culturală (*Kulturnaya revolyutsia*), a fost utilizat în primă fază cu referire la dezvoltarea generală a societății sub socialism, alfabetizare și igiena populației, măsuri ce implicau o îndepărtare graduală față de moștenirea țarismului (Lenin)⁶. Ulterior, sub influența *Proletkult*-ului, acest termen a fost uzitat și referitor la opoziția maniheică dintre cultura burgheză și cea proletară, respectiv obsesia dobândirii, cu orice preț, a hegemoniei/exclusivității proletariatului (și în acest domeniu⁷). În perioada stalinismului, conceptul a cunoscut o nouă etapă de „glorie” și, influențat semnificativ de tezele lui Andrei Jdanov și de contextul politic post-belic, acestuia i-a fost adăugat (și) un caracter imperial (sovietic), *revoluția culturală stalinistă* devenind un *proces* aplicabil și altor state. În linii mari, acest *proiect* reliefa politica intervenționistă, de transformare activă a modului de viață și a culturii tradiționale, în baza comandamentelor, idealurilor și intereselor politice adiacente (sovietice).

Pornind de la mitologia sovietică din jurul conceptului de om nou și expresia acestuia în contextul *revoluției culturale*, acest studiu va aborda subiectul politicilor educaționale ale statului (ca și politici culturale)⁸, din

3 Leon Troțki, *The task of Communist Education*, The Communist Review, Communist Party of Great Britain, December 1922, Vol. 4, no. 7, www.marxist.org/history/international/comintern/britain/periodicals/communist/review, accesat la 15.08.2012, vezi și Dmitri Volkogonov, *Troțki. Eternul radical*, București, Ed. Lider, 1998.

4 *Ibidem*.

5 Dacă în majoritate țărilor din vestul Europei, diferitele fenomene culturale exprimate anterior printr-o gamă largă de termeni (Bildung, cortezia, civilite, courtoisie) au evoluat și au fost cumulate în *cultură* ori *civilizație*, în societatea rusă, *kul'tura* a devenit uzual spre sfârșitul secolului XIX, când a fost asociat unui proiect misionar, „civilizator”, orientat către masele „înapoiate”, intelectualitatea folosind termenul „muncă culturală” (kul'turnaia rabota) cel mai adesea când vorbeau de lumea rurală. Vezi, Vadim Volkov, „The concept of Kul'turnost', Notes on the Stalinist civilizing process” în Sheila Fitzpatrick, London and New York, Routledge, (2000), pp. 210-227.

6 Francois Champarnaud, *Revolution et contre-revolution culturelles en URSS de Lenine a Jdanov (textes de: Bogdanov, Boukharine, Lounatcharsky, Kollontai)*, Paris, Editions Anthropos, 1975, p. 73.

7 Promotori agresivi ai principiului leninist *Kto Kogo* (care pe care), gruparea coagulată în jurul lui Bogdanov a încercat să realizeze revoluția culturală prin aplicarea radicală a principiului războiului de clasă în cultură. Susținuți inițial de către stat (1928-1931), aceștia s-au dovedit a fi mult prea radicali fiind dizolvați iar mai apoi, o mare parte, epurați. În literatura de specialitate, acest episod a fost pentru prima dată descris de Sheila Fitzpatrick, care a identificat în această perioadă din istoria sovietică, grupul noilor cadre promovate în timpul revoluției culturale din 1927-1928, acei „vydvizhentsy”, o „cohortă” unică în istoria statului sovietic, destinați a fi *noii* muncitori, *noii funcționari*, *noua elită*, care odată ce acaparaseră pozițiile dorite și asigurate prin programele statului, au refuzat orice mobilizări (revoluționare) suplimentare ce le-ar fi periclitat statusul dobândit. Aceștia au sprijinit mai apoi regimul pe considerentul că au fost creația sa: „Printre membrii noii elite se resimte mândria combinată cu un sentiment de îndatorare, căci, așa cum vedeau ei, Revoluția, sau Stalin le-a dat ocazia să se ridice”. Devenind avocați ai stabilității, acest segment social va rămâne în opinia autoarei, „elita sovietică” până în anii 80. Vezi și Nicolas Timasheff, *The Great Retreat: The Growth and Decline of Communism in Russia*, New York, E. P. Dutton & Co. In 1946.

8 Pentru aprofundare teoretică a raportului dintre cultură și politică (producători de cultură și stat) vezi Lynn Hunn, *New Cultural History*, Berkely, University of California Press, 1989. Pentru o aplicare exclusivă, în spațiul românesc vezi, Verdery Katherine, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, București, Ed. Humanitas, 1994.